

Continuity and Change in Islamic Law, Cambridge 2001, s. 68-69; Recep Cici, Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları: Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar, Bursa 2001, s. 43-44; Ali Hakan Çavuşoğlu, Irak Mâlikî Ekolü (doktora tezi, 2004), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 21, 63-64; Abdullah Muhammed el-Habeşi, Câmî'u's-ş-şürûh ve'l-havâşî, Ebûzâbir 1425/2004, s. 1575-1590; M. Ben Cheneb, "İbnü'l-Hâcib", İA, V/2, s. 857; a.mlf., "Khalil b. İshâk", E² (İng.), IV, 964; H. Fleisich, "İbn al-Hâdjib", a.e., III, 781.

FERHAT KOCA

el-MUHTASAR

(المختصر)

Ebü'l-Fidâ'nın (ö. 732/1331)

umumi tarih türündeki eseri.

Tam adı el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer (el-Muhtasar fi târihi'l-beşer, Târihu Ebi'l-Fidâ) olan eserin mukaddimesinde müellif kaynaklarını açıkladıkten sonra tarihçiler arasındaki itilâflara temas eder. Bu arada Tevrat nüshaları hakkında bilgi verir. Ayrıca meşhur tarih kitaplarından derlediğini söylediği, peygamberler arasındaki zaman dilimini gösteren bir cetvel koyar. İki bölümden oluşan eserin beş kısma ayrılan birinci bölümü Hz. Âdem'den itibaren peygamberler tarihi, İslâm öncesi dönemde yaşamış çeşitli dinlere mensup kavimler, milletler ve devletlerle Arap kabilelerine dair bilgi ihtiva eder. Bu kısım Resûl-i Ekrem'in ataları ve Fil Vak'ası ile nihayete erer. Hz. Peygamber'in doğumyla başlayan ikinci kısımda 729 yılı sonuna (Ekim 1329) kadar meydana gelen hadiseler ve bu dönemde kurulan devletler kronolojik sırayla ele alınır. 730-749 (1330-1348) yılları arasında cereyan eden olaylar, nâşirler tarafından İbnü'l-Verdî'nin Tetimmetü'l-muhtasar'ından iktibas edilerek esere eklenmiştir.

Ebü'l-Fidâ, el-Muhtasar'ın 628 (1231) yılına kadar olan kısmında İzzeddin İbnü'l-Esir'in el-Kâmil fi't-târihi'ni özetleyerek kitabına almıştır. Bunun dışında Ebû İshâ Ahmed b. Ali el-Müneccim'in Kitâbü'l-beyân 'an târihi sinî zamâni'l-âlem 'alâ sebîli'l-hüccce ve'l-burhân, Hamza el-İsfahânî'nin Târihu sinî mülûki'l-arz ve'l-enbiyâ, Bîrûnî'nin el-Kânûnû'l-Mes'ûdî, el-Âşârû'l-bâkiyye, Tahkîku mâ li'l-Hind, Sâid el-Endelûsî'nin Tabakâtü'l-ümem, İbn Miskeveyh'in Tecâribü'l-ümem, Umâre el-Yemenî'nin Târihu'l-Yemen, Abdülazîz b. Şeddâd el-Sanhâcî'nin el-Cem' ve'l-beyân fi ahbâri'l-Kayrevân (Târihu'l-Kayrevân), Ali b. Zâfir'in ed-Düve-

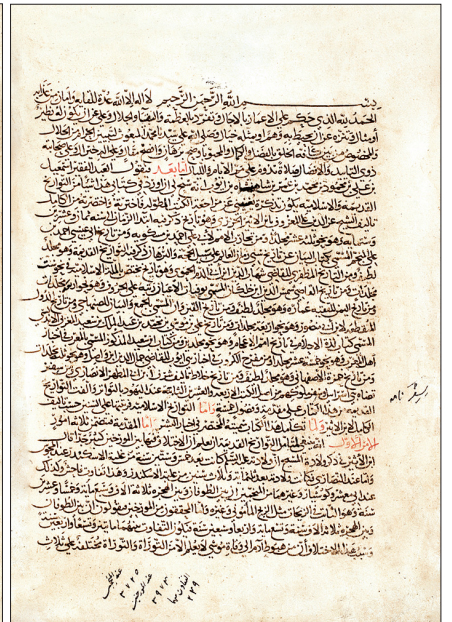
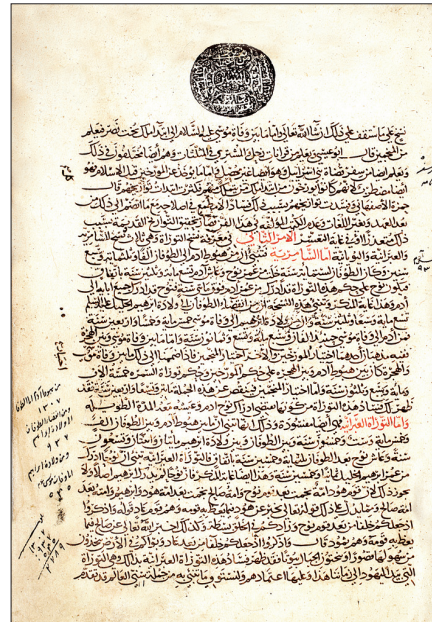
lü'l-münkahtî'a, İbn Münkız'ın Kitâbü'l-İ'tibâr, Şehristânî'nin el-Milel ve'n-nihal, İbn Said el-Mağribî'nin el-Muğrib fi hule'l-Mağrib, İbn Vâsil'in Müferricü'l-kürûb, İbnü'l-Adîm'in Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb ve İbn Ebü'd-Dem'in et-Târîhu'l-kebir'inden (et-Târîhu'l-Muzafferî) istifade etmiş, bunlardan bazısını eserin mukaddimesinde açıklamıştır. Müellifin günümüze ulaşmayan bazı kitapları da kaynak olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

Sade bir üslûpla yazılan el-Muhtasar'ın Ebü'l-Fidâ'nın bizzat katıldığı veya gördüğü olayları anlattığı kısımları Eyyübîler ve Memlûkler tarihi açısından birinci derecede kaynak durumundadır. Müellif kaynaklardaki bilgileri tahkik ve teyit etmeden kullanmamış, bu arada kendi sahalarında uzman kişilerin eserlerine başvurmayı da ihmal etmemiştir. Nitekim onun Firavunlar ve Mısır tarihi konusunda İbn Hannûn et-Taberî'nin, Yunan filozofları hakkında Şehristânî ve İbnü'l-Kiftî'nin, Moğollar ve Hârizmliler hakkında Nesevî'nin, Halep tarihi konusunda İbnü'l-Adîm'in eserlerini kaynak olarak kullandığı görülmektedir. Öte yandan doğruyu yanlıştan, gerçeği hurafe ve efsaneden ayırt etmek için özen göstermiş, hurafelerinin nasil ortaya çıktığını anlatarak okuyucuyu uyarılmış, olayları o güne ve geleceğe etkisi açısından değerlendirmiştir.

Kıyas-ı enbiyâ konusunda verdiği bilgilerde Ebü'l-Fidâ da diğer tarihçiler gibi Kitâb-ı Muğaddes'e dayanmıştır. Tevrat'tan bilgi naklederken Tevrat'ın İbrânice, Grekçe ve Sâmirice nüshaları arasında bulunan farklılıklara işaret etmesi ve Grekçe Tevrat'ın daha doğru olduğunu söylemesi müellifin bu konuda da bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Eser ayrıca Hintliler, Yunanlılar, Çinliler gibi milletlerin özellikleri, ilim ve sanatları hakkında mâlûmat içermektedir. Kitapta dinî, edebî, ilmî, içtimai ve siyasî hareketlerin yanı sıra Ebû Bekir er-Râzî, Fârâbî, İbn Sînâ, Nasîrüddîn-i Tûsî, İmam Şâfiî, Sîbeveyhi, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Câhiz, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İzzeddin İbnü'l-Esir ve Fahreddin er-Râzî gibi âlim ve filozoflar hakkında da değerli bilgiler bulunmaktadır. Ebü'l-Fidâ, olayları diğer umumi tarihçiler gibi hicretten itibaren kronolojik bir sırayla kaydettikten sonra o yıl vefat eden meşhur şahısların hayatına dair mâlûmat vermiş, özelliklere güç ve edebiyat âlimleri, şairler, tabipler, mühendisler ve filozofların hayatını çok saNatlı ifadelerle anlatmıştır.

Zeynüddin İbnü'l-Verdî Tetimmetü'l-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer (Târihu İbni'l-Verdi), İbn Habîb el-Halebî el-Fevâ'idü'l-muntekâh min târihi şahibi Hamâ Ebi'l-Fidâ, Ebü'l-Velîd İbnü's-Şihne

Ebü'l-Fidâ'nın el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Beşir Ağa, nr. 491)



Ravzû (Ravzâtü'l-menâzır fî 'ilmi'l-evâ'il ve'l-evâhîr adlı çalışmalarında *el-Muhtaşar*'ı özetlemiş ve esere kendi dönemlerine kadar gelen birer zeyil yazmışlardır.

el-Muhtaşar çok erken tarihlerde şariyatçıların ilgisini çekmiş ve bazı kısımları başta Latince olmak üzere çeşitli dillere çevrilerek Arapça asılla birlikte yayımlanmıştır (Latince trc. J. Gagnier, *Ismaël Abulfedae de vita et rebus gestis Mohammedis*, Oxford 1722-23; J. J. Reiske – J. G. Chr. Adler, *Abulfeda Annales Muslemici*, Leipzig 1654; Copenhagen 1789-94; F. W. C. Umbreit, *Historia Emirum al Omrah ex Abulfeda*, London, ts.; Heinrich Leberecht Fleischer, *Abulfedae Historia anteislamica*, Leipzig 1831; Latince trc. G. W. Freytag [1831]; Fr. trc. ve notlar: Noel des Vergers, *Vie de Mohammed*, Paris 1837; Baron Mac-Guckin de Slane, *Annales d'Abu'l-Fida, RHC.Or.*, I, 746-750; İng. trc. W. Murray, *Life of Mohammed*, London, ts.; Urduca trc. Delhi 1856; İng. trc. P. M. Holt, *The Memoirs of a Syrian Prince, Abû al-Fidâ, Sultan of Hamâh [672-732/1273-1331]*, Wiesbaden 1983).

Eserin Arapça metni dört cüz (iki cilt) olarak ilk defa 1286'da (1869) İstanbul'da basılmış ve daha sonra çeşitli baskıları yapılmıştır (Kahire 1325; Bağdad 1968[?]; Kahire 1332; Beyrut 1375-1381/1956-1961; nşr. Mahmûd Deyyûb, I-II, Beyrut 1417/1997; nşr. Muhammed Zeynühüm Muhammed Azeb, Yahyâ Seyyid Hüseyin, Muhammed Fahrî el-Vasîf, I-III, Kahire 1998-1999).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtaşar fî aḥbâri'l-beşer* (nşr. M. Zeynühüm M. Azeb v.dğr.), Kahire 1998-99, müellifin mukaddimesi, I, 12 vd., Hüseyin Münis'in önsözü, I, 7-11; M. Şemseddin [Günaltay], *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 213-217; Brockelmann, *GAL*, II, 55-57; *Suppl.*, II, 44; a.mlf., "Ebülfidâ", *İA*, IV, 78; Abbas el-Azzâvî, *et-Ta'rif bi'l-mü'errihîn fî 'ahdi'l-Moğol ve't-Türkmân*, Bağdad 1376/1957, s. 168-169; *The Historians of the Middle East* (ed. B. Lewis – P. M. Holt), London 1962, s. 296, 409; Sarton, *Introduction*, III/1, s. 794; N. Elisséeff, *Nûr ad-Din*, Damas 1967, I, 64-66; F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 55, 78, 91, 146; D. P. Little, *An Introduction to Mamlûk Historiography*, Wiesbaden 1970, s. 42-47; C. Zeydân, *Âdâb*, II/3, s. 196-197; Zeki Velidî Togan, *Tarihte Usûl*, İstanbul 1985, s. 187; Şâkir Mustafa, *et-Târîḫu'l-'Arabî ve'l-mü'errihîn*, Beyrut 1993, IV, 40-41; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 179-180; M. Kâmil Ayâd, "Ebû'l-Fidâ el-Melikü'l-Ṣallâme", *MMLADm.*, L (1975), s. 57; H. A. R. Gibb, "Abu'l-Fidâ", *EP* (İng.), I, 118-119; İnâyetullah Rızâ, "Ebû'l-Fidâ", *DMBİ*, VI, 117; M. Rızâ Nâcî, "Târîḫ-i Ebû'l-Fidâ", *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, Tahran 1380/2002, VI, 186-187.



ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

el-MUHTASAR

(المختصر)

Halil b. İshak el-Cündî'nin

(ö. 776/1374)

Mâlikî fikhına dair eseri.

İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *Muhtaşaru İbni'l-Hâcib* olarak tanınan *Câmî'u'l-üm-mehât'i* ile birlikte Mâlikî mezhep birikiminin sistematik sunumunu yapan çalışmalar, gelişmiş teknik terimlerin kullanıldığı muhtasarların telifinde bir dönüm noktası teşkil etmiş, Halil b. İshak el-Cündî'nin *el-Muhtaşar*'ı da bu çizginin en yaygın ve etkili eseri olmuştur. İbnü'l-Hâcib'in muhtasarı, fetva ve kazâ sahalarında Mâlikî mezhebi mensupları için delil değeri olan önergelerin yanı sıra mezhep içi istidlâl vasıtalarıyla hüküm elde edebilen fakihlerin bilgi kaynağı olarak yararlanabileceği diğer görüşlere de yer vermektedir. Halil b. İshak'ın başarılarından biri, kendisinden önceki literatürden farklı şekilde Mâlikî fakihleri için delil değerine sahip meselelerden oluşan ortak bir metin teşkil etmesidir. Eser, fikhî hükmü nihai olarak belirtmeyen birçok meseleyi içermekle beraber bu meselelerin mezhep içinde nasıl değerlendirileceğine yönelik bir rehber vazifesi görmektedir.

Yirmi beş yılda tamamlandığı rivayet edilen *el-Muhtaşar*, kısa sürede Mâlikî fikhının öğretildiği ilim halkalarında ders kitabı haline gelmiş olsa da aslında fetva ve kazâ sahalarında Mâlikî mezhebine göre hüküm vermek mevkîinde olan fakihler için kaleme alınmıştır. Nitekim fikhî ilminin dil ve meselelerinin bilinmesi bu eseri anlamak için yeterli olmamakta. Mâlikî tarihi ve literatürünün yanı sıra Halil'in ders halkasından itibaren eseri çözümlemek amacıyla yapılan çalışmalar hakkında da bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Halil b. İshak, mukaddimesinde eserini terim veya rumuz haline getirilen bir dizi kelime ile ördüğünü ifade eder (*Muhtaşarü'l-'Al-lâme Halil*, s. 7). Buna göre kitapta "fihâ" Sahnûn'un *el-Müdevvene*'sini, "üvvile" *el-Müdevvene* şârihleri tarafından farklı yorumlanan meseleleri, "hilâf", Mâlikî fakihlerinin çoğunluğunun hakkında ortak bir görüş sahibi olmadığı ve müellifin de bir tercihte bulunmadığı meseleleri, "kavleyn" ve "akvâl", Mâlikî mezhep birikimi içinde birden fazla görüşün tercih edilip uygulandığı meseleleri, "tereddüd" müte-kaddimin devrinde yaşayan fakihlerden herhangi bir görüşün aktarılmadığı mese-

leleri, "lev", Mâlikî mezhebini temsil eden görüşle diğer mezheplerin görüşlerinin mukayese edildiği meseleleri ifade etmektedir. Ayrıca eserde, Mâlikî mezhebinin teşekkül devrinin ardından fûrû-i fikh sahasında bu mezhebe önemli katkılarda bulunmuş müctehidlerin görüşleri için de terimler geliştirilmiştir. Buna göre "ihtiyâr" Ebû'l-Hasan el-Lahmî'nin, "tercih" Ebû Bekir İbn Yûnus es-Sıkkilî'nin, "zuhûr" İbn Rüşd el-Cedd'in ve "kavl" Mâzerî'nin çalışmalarını belirtmektedir. Bu dört terim, yukarıda geçtiği gibi masdar olarak zikredildiğinde anılan Mâlikî fakihlerinin *el-Müdevvene* üzerine yazdığı şerhlere işaret eder. Öte yandan söz konusu terimlerden türetilen fiiller bu kişilerin kendi ichtihad ve görüşlerini belirtirken aynı kavramlardan türetilen isimler, diğer Mâlikî fakihlerinin görüşleri arasından bu dört fakihin yaptığı tercihleri ifade etmektedir. Adı geçen dört müctehid için kullanılan terimlerin kelime anlamları ile bu kişilerin Mâlikî fikhî tarihi içindeki mevkileri arasında ilişki olduğu eser üzerinde çalışan birçok müellif tarafından belirtilmektedir. Meselâ Halil b. İshak'ın İbn Yûnus için tercih kelimesini kullanmış olmasının bu fakihin mezhep içinde ichtihad ve tahrirlerinden ziyade tercihleriyle tanınmasından kaynaklandığı söylenir (meselâ bk. Muhammed İlîş, I, 24). Eserde bu dört kişi dışındaki Mâlikî müctehidlerinin tercihleri "suhhîhâ" ve "ustusine" kelimeleriyle belirtilmiştir. Mezhebi temsil eden bir hükmün bulunmadığı durumları akvâl, hilâf ve tereddüd gibi terimler kullanarak farklı açılardan tasnif etmesi *el-Muhtaşar*'ın en önemli özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu terimlerle ifade edilen meseleler hakkındaki görüşlerini İbnü'l-Hâcib'in *el-Muhtaşar*'ına yazdığı *et-Tavzîh* adlı şerhte açıklayan müellif, *el-Muhtaşar*'da söz konusu meselelerde mezhep birikiminin hangi açıdan incelenip mezhep içi fikhî istidlâlin nasıl kullanılacağına dair zımnî tekliflere yer vermektedir. Yukarıdakiler dışında müellif tarafından belirtilmediği halde başka kelimelerin terim olarak kullanılıp kullanılmadığı ve eserin mukaddimesinde zikredilen terimlerin kullanılmasında bir tutarsızlığın bulunup bulunmadığı tartışılmıştır. Ajentunmobi'ye göre esere has terimlerin kullanılmasında bir tutarsızlıktan bahsetmek özellikle eserin belirli yerleri için mümkün olduğu halde Oloyede'ye göre böyle bir tutarsızlıktan söz edilemez (*HI*, XII/1 [1989], s. 87). Kitabın müellif tarafından nikâh bahsine kadar kaleme alınıp geri kalanı-